

AZERBAJCAN AŞK DESTANLARINDA ELMADAN DOĞUŞ MOTİFLERİ

Fahriyye CEFEROVA

Özet

“AŞk destanları” iki yönlü kahramanlık destanlarıdır. Âşık ve Maşuk bunlarda rol oynar. Fakat eğer biz öykünün eylem yapısına dikkat ederseniz âşıkların daha aktif ve liderlik konumunda olduğunu görürüz. Muharrem Caferli (Muharram Jafarli) bu tip doğumları üç tipe ayırır: Dua ve hayır hasenat yoluyla çocuğa hamile kalma; derviş tarafından verilen bir elmanın yenmesiyle çocuğa hamile kalma; diğer mucize doğumlar. AŞk destanlarında bu üç tip doğuma da rastlanır. Çoęunlukla ikinci tip doğumlar daha yaygındır. Örnek olarak, Latif Şah, Tahir ile Zühre ve Şah İsmail hikâyelerinin kahramanlarının doğumu verilebilir.

Anahtar kelimeler: Halk hikâyeleri, elmadan doğum motifi, folklor, romanslar, Türk folkloru, Azerbaycan Türk folkloru.

The Motives of Birth From Apple in Azerbaijani Love Eposes

Abstract

Love eposes are double sided heroic eposes. Lover and beloved take part here. But if we consider the activity structure of epos, we see that lovers are more active and they are seen as leaders. Maharram Jafarli divides birth into three types: The birth of a child as a result of praying or by means of a charity and distributing wealth; the birth of a child by means of eating apples given by a dervish; and other types of miracle births. In eposes one can come across with all these three forms of birth. However, the second type of birth is more dominant in love eposes (The birth of child as a result of parents' eating apples given by a dervish). As an example, the births of heroes of “Latif Shah”, “Tahir and Zohra”, “Shah Ismail” can be given.

Key words: Love eposes, motifs of birth from apple, folklore, romances, Turkish folklore, Azarbaijani Turkish folklore.

Kahramanlık destanlarından farklı olarak aşk destanları iki kahramanlı destanlardır. Burada hem âşık, hem de maşuk bulunuyor. Fakat destanın strüktüründeki aktiflik derecesini dikkate alsak, onda görürüz ki, erkek kahramanları (âşık) aktiftir ve daha sunucudur. Şöyle ki, âşık bu destanların esas konusuna dâhil olan, hatta diğer tarafı da belirleyen, harekete geçiren bir sima, bir tiptir.

Destanlarımızdan doğum motiflerinden bahsedende de sırf âşığın doğuşu dikkate alınıyor. Fakat bu doğuş birkaç şekilde kendini belirtiyor. Meherrem Ceferli doğuşu 3 tarza ayırmaktadır:

1. Var-devlet dağıtım, hayırlı işler görülmesi yolu ile alkış-duanın kabul olması sayesinde çocuğun doğması;
2. Dervişin verdiği elmayı velilerin yemesi sayesinde çocuğun doğması;
3. Diğer tarzlı mucizeli doğuşlar. (Caferli 2001: 27)

Bizim destanlarımızda doğuşun her üç şekli kendini belirtiyor.

“Kurbanı” (Abbasov 2005: 30-38), “Nevruz” (Abbasov 2005: 170), “Alı Han” (Abbasov, 2005: 198) destanlarında biz var-devlet dağıtım yolu ile gelecek kahramanın doğuşu motifiyle karşılaşıyoruz. “Kurbanı” destanına dikkat edelim:

“Günlerin bir gününde Mirzalı Han karısını çağırıp söyledi:

Hanım, tüm şu işler ona göre bizim başımıza geldi ki, bizim zürriyetimiz, arka-yardıımız yoktur. Derler ki, el duası kabul olur. Bir kurban götür, gidelim ocağa orada adak adayarak, kurban kesek, verelim yetim-kimsesize bir evladımız olur.

Sabah Mirzalı Han sadaka, bir tane de kurbanlık götürüp gittiler ocağa. Sadaka dağıttı, kurbanı da kesti. Allahu Teâlâ onların kurbanını kabul eyledi. Şöyle ki, şu işten bir süre sonra Mirzalı Hanın bir oğlu oldu ki, on dört gecelik ay gibi.” (Abbasov 2005: 39).

Belirlendiği gibi, gelecek kahraman sadaka dağıtım yolu ile doğar. Epik metinlerde gelecek kahramanın mucizeli yolla doğuşu onunla ilgilidir ki, kahraman gayri-adi güce, yeteneğe sahip olsun. Çünkü o, şu yeteneklerine göre diğer destan tiplerinden farklılaşmalı idi. Onun için de onun motifleri sırasında daha çok dikkati çeken ikinci tarz doğuştur. Yani dervişin verdiği elmayı velilerin yemesi sayesinde çocuğun doğması gibi... Elmayı yemekle evlatların dünyaya gelişi mitolojik düşünce ile ilgilidir, onun için ki, elma hayat ağacı ile alakadardır. “Latif Şah” destanında biz elmadan doğuş motifiyle karşılaşıyoruz.

Padişah ile Lâle yenice bağa girmişlerdi ki, birden nurani bir derviş onların karşısına çıktı, padişaha selam verip söyledi:

- Selamünaleyküm, Tasalı Şah!

Padişah:

- Sen benim tasalı olmalığımı nereden biliyorsun?

Derviş:

- Yüz-gözünden okuyorum.

Padişah:

- O zaman sen benim tasamın çaresini de biliyorsun. Söyle bakalım, benim tasamın çaresi nedir?

O zaman derviş cebinden bir kırmızı elma çıkarıp söyledi:

- Al, şu kırmızı elmayı tam ortadan ikiye böl! Yarısını sen ye, yarısını da hanımına ver! Gün geçer ay dolanır bir oğlunuz olur (Abbasov 2005: 233).

Böylece, gelecek kahraman elmayı validenin yemesi yolu ile doğar. Şu hakta H. Köroğlu şöyle yazıyor: Kahramanın gayrı-adi doğuşu, sihirli veya mucizevi güçlerin yardımı ile dünyaya gelişi tipoloji motif gibi dünya halklarının bir kısmının folklorik yaratıcılığında karşılaşılan bir örnektir (Köroğlu 1972: 69-71).

Gerçekten de, epik düşünce gelecek kahramanı farklı kılmak için onun doğuşunu mucizevi hâle getiriyor. Kahraman annesinin sihirli elma yemesinden yahut dirilik pınarından su içmesinden, çiçeğin kokusundan, güneş ışığından, yağmurdan, rüzgârdan, vs. doğar (Köroğlu 1972: 224)

Doğuş motifi, epik tefekkürün kendi kahramanını güçlü, yetenekli görmek isteğini belirtiyor. Onun için de onun doğuşu farklı şekilde ortaya çıkıyor. Onlar Tanrı'nın isteği ile dünyaya geliyorlar. Böyle kahramanlar gerçekten de diğer obrazlardan farklı olarak olağanüstü güce ve yeteneğe sahip oluyorlar. Destan boyunca çeşitli sınavlardan geçen bu kahramanlar sırf Tanrı'nın onlara verdiği yetenek ve başarı sayesinde bu sınavların üstesinden gelebiliyorlar. Çünkü onların doğuşunda bulunan derviş aslında ilahi bir varlıktır. İlahi varlık olduğu için de önemli bir güce sahiptir. Böyle bir varlığın yardımı ile doğan kahraman da sağlam karakterli olur, karşısında hiçbir güç duramaz.

Elmadan doğuş motifine “Tahir ve Zühre” destanında da rastlıyoruz. “Karaman şehrinde ikâmet eden Hatem Sultan’la kardeşi Ahmed vezirin evlatları yoktur. Ahmed vezir evladı olmadığı için çok üzgündür. “Günlerin birinde Ahmed vezir yine oturmuş evlat tasası çekiyordu, bu anda nurani derviş aniden görünüp selam verdi. Ahmed vezir selamın cevabını aldıktan sonra kalkıp dervişin keşkülünü aldı, içine bir ceng-i eşrefi koyup dervişe geri verdi. Derviş koltuğundan bir elma çıkarıp Ahmed vezire:

- Al, dileğin gerçek olur.” dedi ve çekip gitti.

Ahmed vezir elmanın o tarafına bu tarafına baktı, baktı ki, hayatında hiç bu kadar güzel elma görmemiş. Hiç dünya elmasına benzemiyor, Ahmed vezir

akşama kadar elmaya baktı. Akşam raht-ı hâba girip yattı. Gecenin bir vakti gördü ki, evin bir tarafında duvar ayrıldı ve anında elma veren nurani derviş içeri girdi. Derviş yüzünü Ahmed vezire çevirip dedi ki:

- Ey Ahmed vezir, dün sana verdiğim elmayı alıp Hatem sultanın huzuruna git. Elmayı tam ortadan ikiye böl. Bir parçasını karınla sen ye, diğer parçasını da Hatem sultan karısıyla yesin. İnşallah her ikinizin de bir evladı olur (Abbasov 2005: 126). Bundan sonra Hatem sultanın kızı, Ahmed vezirin ise bir oğlu olur.

Göründüğü gibi, insanın yaratılışında bulunan unsurlardan biri de ağaçtır. Bununla ilgili olarak, eskiden bu güne kadar insanlar ağacı kutsal saymış, ona kutsal varlık gibi yaklaşmışlardır. Onun için de onu yaratılış nesnesi seviyesine getirmişler.

Arap gezgini İbni Fadlan'ın ağaç parçasını boyunlarına asan Başkurlardan, Kıpçaklardan bunun nedenini sorduğunda “Ben ağaçtan doğmuşum ve ağaçtan başka yaradan tanımıyorum.” (Jirmunskiy 1962: 57) şeklinde bir cevap aldığı “Oğuzname”de kayıtlıdır.

Onun için ağaç, yaratıcı fonksiyon yerine getirir. O, kadınlara evlat verir ve bizim destanlarda kendine güvenilir yer tutar. Gelecek kahraman elma aracılığıyla doğar. Ağaç bizim destanlarda bazen anne bazen de baba olarak başlangıç kabul edilir.

“Kitabi-Dede Korkut” destanının “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü” boyda Basat kendini şöyle sunar:

“Anam ismin sorar olsan Kaba ağaç,
Babam ismin söylersin Gogan Aslan,
Benim ismim sorar olsan, Aruz oğlu Basat!” (Seyidov 1984: 123).

Getirdiğimiz örnekte ağaç, anne başrolünde bulunuyor. Basat annesini Kaba ağaç diye sunuyor. Sırf onun içindir ki, Basat gayrı-adi güç sahibidir. Tüm Oğuz eline bela getiren Tepegöz gibi bir rakibe karşı çıkıyor. Onu yenmekle Oğuz elini beladan kurtarır. Ona göre ki, Basat da Tanrı'nın isteği ile dünyaya gelir ve onun korumasındadır. Onun için Tanrı'nın isteği ile dünyaya gelen kahramanın esas misyonu Tanrı'nın isteğini yerine getirmek, hak ve adaleti sağlamaktır.

Tabii ki, biz elma aracılığıyla doğan tüm epik kahramanları bu misyonun gerçekleştiricisi gibi görüyoruz. Onlar haksızlığa, adaletsizliğe karşı çıkıyorlar. Bu yolda savaş başlatıyorlar. Onların başlattıkları savaş zaferle sonlanıyor.

“Şah İsmail” destanında ise biz hem gelecek kahramanın hem de onun babasının doğuş motifiyle karşılaşıyoruz. Kandahar şehrinde ikâmet eden Adil

Padişah kırsırdır. Onun evladı yoktur. Bir gün vezir ona, mal-devletini üç kısım yapıp fakir-fukaraya dağıtmasını tavsiye eder. Adil Padişah vezirin söylediği gibi var-devletini üç kısma bölüp fakir-fukaraya dağıtır. Üzerinden uzun süre geçer. Bir gün padişahın kapısına bir derviş gelir. Padişah ona pay verince Derviş payı kabul etmeyip şöyle söylemiş:

- Biz pay kabul eden dervişlerden değil, pay veren dervişlerdeniz. Derviş, sözlerinden sonra cebinden bir elma çıkarıp padişaha vermiş ve söylemiş:

- Şu elmayı soy, kabuğunu kulunluğundan doğmayan Kamer Nişan kırsrağa ver, kendine de iki dilim yap, bir dilimi sen ye, diğer dilimi de karın yesin. Çok sürmez, bir oğlun olur. Oğlunun ismini Şah İsmail koy. Kemer Nişan kırsrağın da bir kulunu olur, onun da ismini Kamer Tay koy. Şah İsmail'i o Kamer Tay'dan başka hiç bir at taşıyamaz" (Ceferli 2001: 127).

Getirdiğimiz örnek belirtiyor ki, hem gelecek kahraman hem de onun babasının doğuşunda elma bulunuyor. Biliyoruz ki, mucizevi doğuş, kahramanı diğer tiplerden farklı olarak olağanüstü güç, yetenek sahibi ediyor. Şah İsmail elmanın ona verdiği güç, yetenek sayesinde Arap Zenci gibi yiğit bir kıza üstün geliyor. Hiç kimsenin yapamadığı bir işi yapıyor. Üç güzelle vatana geri dönüyor. Fakat babası oğlunun bu başarılarına sevinmiyor. Onda kıskançlık hissi başlıyor. O, oğlunu mahvetmek kararını verir. Bu ise mümkün olmaz. Çünkü Şah İsmail de Tanrı'nın isteği ile doğmuştur, her zaman onun korumasındadır. Sırf onun için de adaletsizliğe, haksızlığa karşı savaş yürütüyor. Tanrı tarafından ona verilen güç, onun da başarısını sağlıyor. Babasını yenmekle yeryüzünde kötülöklere son veriyor, disiplini sağlıyor.

Tüm bunlar şu sonucu ortaya koymaktadır ki, ağaca inanma, ağaca tapınma Azerilerde olduğu gibi, diğer toplumlarda da var olagelmiştir. Dünya ağacını sembolize eden ağaçlar birçok toplumun inanç yeri olmuş, onlar ağaçlara yemin etmiş, hatta kurban kesmişlerdir. Sırf bu inanca göre de destanlarımızda doğuş aracılığına dönüşmüştür.

Kaynakça

- ABBASOV, İsrail, (2005). *Azerbaycan Destanları*, V Cilt, [III. Cilt], Bakü, Lider.
- CEFİRLİ, M., (2001). *Destan ve Mif*, Bakü, İlm.
- JIRMUNSIY, V. M., (1962). *Narodney Geroiceskiy Epos*, M-L.
- KÖROĞLU, H., (1972). *Turkmenskaya Literatura*, Moskova, Vıssaya Şkola.
- SEYİDOV, M., (1984). *Kızıl Savaşının Taleyi*, Bakü, Gençlik.
- TEHMASIB, M. H., (1978). *Kitabi-Dede Korkut*, Bakü, Gençlik.